

Володимир Кроль

*старший викладач кафедри ремонту машин і енергообладнання
Подільського державного аграрно-технічного університету,
м. Кам'янець-Подільський*

Павло Федірко

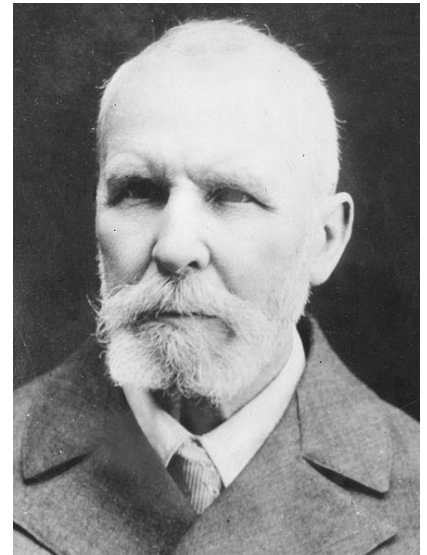
*кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри ремонту машин і енергообладнання
Подільського державного аграрно-технічного університету,
м. Кам'янець-Подільський*

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ СЕРЕД ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

Сталінські репресії – це чорна смуга в долях українців. Від них постраждали сотні тисяч наших земляків, але найбільше – українська інтелігенція. Прагнучи знищити або принаймні залякати лідерів громадської думки, НКВС йшло на будь-які порушення правосуддя, фальшування і тортури.

Наведемо лише два приклади зламаних доль мешканців Кам'янця, видатних людей, які внесли вагомий вклад в науку і культуру України, але виявились ворогами народу в радянські часи.

Юхим (Євфимій) Йосипович Сіцінський народився 27 жовтня 1859 р. у селі Мазники Летичівського повіту (тепер Деражнянського району) у багатодітній сім'ї місцевого священика. Дитинство пройшло у серці мальовничого Поділля, у Кармалюковому краї, тож з дитинства він чув оповідки про «українського Робінгуда», звикав до сільського побуту, вчився цінувати справжнє народне мистецтво. У 1870 р., при підготовці до вступу в духовне єпархіальне училище, доля звела його з О.А. Руданським, який займався етнографією і мав нагороди від імператорського географічного товариства. Цей зв'язок безумовно посилив інтерес юнака до історії і культури рідного краю.

1870 року Юхим вступив до Кам'янецького чотирикласного духовного училища при Іоанно-Предтеченській церкві. Згодом, у 1881 р. закінчив Подільську духовну семінарію. Саме в цей час була опублікована його перша друкована праця «Народное предание о Полозе» [1]. Під час навчання неабиякий вплив на Юхима справив викладач, а згодом ректор Подільської духовної семінарії Митрофан Симашкевич, який, за словами Сіцінського, «обійшов пішки все Поділля, знав як п'ять своїх пальців усю територію, зібрав силу цінних етнографічних записів із поля релігійних вірувань, які зреалізував у прекрасних статтях у місцевім єпархіальнім органі» [2].

У 1885 р. Юхим завершив навчання у Київській духовній академії, здобувши ступінь кандидата богослов'я. В академії науковим наставником Сіцінського був професор Микола Петров — відомий історик, завідувач церковно-археологічного давньосховища.

Після закінчення навчання працював учителем в місті Бахмуті на Катеринославщині, а у 1889 р. переїхав до Кам'янця-Подільського. Тут, прийнявши сан служителя церкви, Юхим Йосипович мав широкі плани наукової і громадської діяльності. Сан священника дав йому можливість використовувати тодішні церковні видання і проводити відповідну науково-громадську роботу.

Від 1892 до 1918 р. він був редактором подільських періодичних видань («Подольские епархиальные ведомости», «Православная Подолия», «Подолия»). У 1890–1893 рр. виконував роботу секретаря «Подольського епархиального историко-статистического комитета», а після перетворення цього комітету у «Подольское церковное историко-археологическое общество» в 1903 р. був головою цього товариства аж до його закриття у 1921 р.

Під редакцією Юхима Йосиповича вийшли «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета» (вип. VI.1893; вип. VIII, 1897 р.), «Труды Подольского церковного историко-археологического общества» (вип. X, XI, XII за 1904, 1911, 1916 рр.). Ю.Й. Сіцінський заснував у

Кам'янці-Подільському історико-археологічний музей і був його завідувачем від 1890 р. до листопада 1922 р., а потім працював науковим працівником цього музею. Завдяки його величезній енергії і зв'язкам з населення краю були зібрані унікальні колекції з українського мистецтва, етнографії, археології та історії. Спеціальний розділ експозиції з історії Кам'янця-Подільського, значна збірка рукописів і стародруків, бібліотека музею все це було втілено в життя завдяки винятковій відданості Ю.Й. Сіцинського музейній справі й умілій організації ним наукової громадськості.

Ю.Й. Сіцинський був членом різних наукових товариств і установ: Товариства імені Т.Г. Шевченка (з 1899 р. до кінця життя), Церковно-археологічного та історичного Товариства при Київській духовній академії (1888–1918 рр.), Історичного товариства Нестора-літописця (1896–1918 рр.), Московського археологічного товариства, Київського товариства старожитностей і мистецтва (1902–1918 рр.). Він обіймав паралельно різні посади: був учителем технічної середньої школи і жіночої гімназії.

З 1918 р., коли в Кам'янці було засновано університет, Ю.Й. Сіцинський був обраний приват-доцентом богословського факультету, на якому читав лекції з церковної археології, а після закриття цього факультету до 1922 р. читав лекції з археології та історії мистецтва на історико-філологічному факультеті Інституту народної освіти (ІНО) [3].

У травні 1929 р. в Радянській Україні на підставі секретних даних ГПУ розпочались арешти відомих науковців, українських громадських діячів, колишніх членів українських політичних партій (УСДРП, УПСР, УПСФ), вчителів, медиків. Арешти тривали до кінця року. Усього до слідства було притягнуто 474 особи. Серед них – колишні активні діячі Української Центральної Ради (С. Єфремов, А. Ніковський), визначні історики України (М. Слабченко, Й. Гермайзе), українські філологи (Г. Голоскевич, К. Туркало), священники УАПЦ та інші. Всім репресованим інкримінували участь у так званій «Спілці

визволення України» (СВУ) – політичній організації, що за сценарієм ГПУ ставила за мету «повалення радянської влади в Україні і реставрацію буржуазно-капіталістичного ладу» [4, 5].

Керівництво СВУ приписували «совісті української нації» Сергію Єфремову, з яким Юхим Йосипович листувався в справі стосовно видання україномовного Четвероєвангелія. Очевидно, ця переписка стала приводом для притягнення Юхима Сіцінського за участь у цій неіснуючій організації. 25 серпня 1929 р. історика вдруге заарештовують. Звинувачували його в «контрреволюційній петлюрівській діяльності та агітації», в тому, що він «до останнього часу належав до правих українсько-шовіністичних антирадянських кіл і в середовищі своїх близьких займався критикою дій радвлади і проводив антирадянську агітації». Ще одне надумане безглузде звинувачення. На цей час у його родини склалося настільки скрутне фінансове становище, що для проведення нагальних ремонтних робіт у будинку він пропонував дружині в листі «якщо грошей у Вас немає на лагодження грубок, то продайте щось з меблів». Проте Юхим Йосипович не визнав своєї вини. 8 січня 1930 р. він писав слідчому: «Насамперед заявляю, що я не тільки не належав до «СВУ», але й нічого не знав про цю організацію. І до цього часу мені не відомі ті конкретні факти, якими доводиться моя вина в цій справі». Весною 1930 року уповноважений ОДПУ Аглицький, розглянувши справу Юхима Сіцінського, не знайшов достатніх доказів вини вченого. 21 квітня справу було припинено, а Юхима Йосиповича звільнено з-під арешту. Загалом у в'язниці він провів майже вісім місяців[6].

У 1931 р. дослідник переїхав до Києва, де працював науковим працівником у Лаврському музеї. Проте і це не стало останньою крапкою знущань радянської влади над відомим істориком. Влітку 1933 року Юхим Сіцінський потрапив під чистку «класово ворожих елементів» і був звільнений з Лаврського музею. Якщо під час першого, тримісячного, арешту 1921 року радянська влада обмежилась конфіскацією майна, то 31 липня 1933 р. будинок

вченого був реквізований і переданий «В пожиттєве користування громадянці Г.П. Шуляк за особливі заслуги в соціалістичному будівництві». У користування йому залишили лише невеличку кутову кімнату у флігелі, площею 16 кв.м.

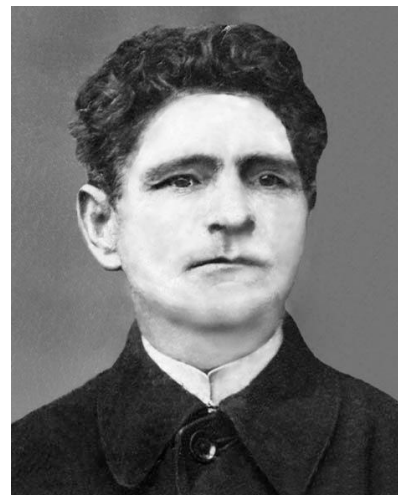
Намагаючись повернути житло, він пише до міської ради: «Для мене, старого чоловіка, що доживає свій трудовий й житьовий стаж... втрата того флігеля дуже дошкульна». Проте 20 жовтня в нього відбирають і єдину залишену кімнату. Патріарха історії Поділля переселяють на Підзамче в будинок Юлії Антонівни Ундерко. Під час перевезення добряче постраждала власна бібліотека Юхима Сіцінського, якою він сильно дорожив. Як згадувала його племінниця Євгенія Монастирська, «стали жбурляти книги, як дрова на автомашину. Автомашина виявилася замалою для такої великої бібліотеки, яка була в дядька, навалили доверху, дорогою губили книги. Були загублені альбоми (найцінніші для дядька) та книги... Коли я прийшла до дядька на Підзамче і ми носили книги у повітку, де звалена була вся бібліотека, то я жахнулася того, що побачила. Це була величезна купа порваних, пошарпаних книг».

Останні роки життя вченого були важкими. Як згадувала власниця будинку, в якому він жив на Підзамчі, Ю.А. Ундерко: «Ходив він мало. Дружина Сіцінського водила його, бувало, на двір, посадить його біля порога в крісло, Юхим Йосипович посидить трохи і знову ведуть його до кімнати. За рік до смерті (можливо і трохи більше) Сіцінський уже не піднімався, у нього дуже боліли ноги». Племінниця згадувала: «Останній раз я бачила дядька влітку 1937 року... Мені жаль було дивитися на дядька, як він мучився. Не було ніяких засобів, щоб вгамувати біль. Дядько мені жалівся, як він страждає, не може спати через сильний біль. Із поліклініки не приходили, щоб якось полегшити ці страждання» [6].

8 грудня 1937 р. Юхим Йосипович завершив свій земний шлях.

Другий наш герой – Михайло Андрійович Коссак.

Михайло Коссак народився 8 квітня 1874 року в селі Горішня Вигнанка поблизу Чорткова в багатодітній сім'ї самодіяльного диригента хору і дяка чортківської церкви Вознесіння Андрія Коссака. Михайло був найстаршим серед шести його дітей.

Усі діти змалку опанували музичну грамоту, співали в батьківському хорі. Пізніше брат, Василь Коссак, прославився як актор, співак і режисер, а сестра, Катерина Коссак (по чоловікові Рубчакова), як драматична актриса та співачка.

1892 року, закінчивши чотири класи гімназії при монастирі отців Василіян у Бучачі, Михайло вступив до Львівської консерваторії на курс диригування, гармонії та інструментовки. Одночасно він працював хористом у львівській оперетковій трупі Ю. Мишковського, а невдовзі став хормейстером.

1896 року, завершивши навчання у консерваторії, Коссак прийшов на роботу в Народний театр товариства «Руська бесіда».

Трупа театру безперервно гастролювала. 1902 року диригент Михайло Коссак разом із трупю відвідав Кам'янець-Подільський. Успіх перевершив усі сподівання. Особливо сподобалася кам'янчанам сестра диригента – артистка Катерина Рубчакова.

Композитор Кирило Стеценко писав про Коссака: *«Диригує досить гарно, оркестр веде дуже талановито: нюансує розумно й артистично. Під його диригуванням у Галичині йдуть такі речі, що не кожен із наших диригентів й справився б з ними: опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Фауст», «Продана наречена» і т. ін.»*. [7]

У творчому доробку Михайла Коссака інструментовка опери «Роксолана» Дениса Січинського, музика до вистав «Вій», «Циганка Аза», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Лісова пісня», романси, марші, п'єси для скрипки, обробки

народних пісень. Разом з режисером Йосипом Стадником вперше на українській сцені була поставлена «Продана наречена» Бедржиха Сметани, «Галька» Станіслава Монюшка, «Еней на мандрівці» Ярослава Лопатинського, «Євгеній Онєгін» Петра Чайковського, «Фауст» Шарля Ґуно, «Кармен» Жоржа Бізе, «Мадам Баттерфляй» Джакомо Пуччіні, «Травіата» Джузеппе Верді та деякі опери Миколи Лисенка, Жана Оффенбаха, Франца Легара.

1909 року Коссак став одним з організаторів запису українських народних пісень, творів Семена Гулака-Артемовського та Миколи Лисенка на платівки.

Коли 1914 року почалася Перша світова війна, 40-річного М. Коссака призвали в австро-угорську армію. Там він у званні фендрика став військовим диригентом.

Підрозділ Коссака був серед частин, оточених військами Росії в Перемишлі. Після капітуляції оточених навесні 1915 року, він опинився в полоні. Вже через кілька тижнів він був у Ташкенті. У таборі військовополонених Михайло Андрійович організував оркестр.

1918 року після укладення Брестського миру, коли військовополоненим дозволили повернутися додому, Коссак вирушив до Львова. Але під час зупинки в Києві Микола Садовський запросив Михайла Косака у свій театр на посаду диригента.

1919 року Театр Миколи Садовського переїхав у Кам'янець-Подільський. Проте Коссак залишився в Києві та став працювати в Театрі музичної драми.

1921 року Михайло разом із новою сім'єю переїхав у Кам'янець-Подільський. Деякий час він був диригентом у місцевому театрі. Одночасно працював учителем співів і музики в музичній школі [8].

У лютому 1925 року Коссака призначили викладачем другої групи (тобто, асистентом), завідувачем лабораторії музично-вокального мистецтва Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (нині Кам'янець-Подільський національний університет).

Сім'я Коссаків жила в Кам'янці-Подільському у важких побутових умовах. Михайло довго не міг отримати квартири, тож жив у неопалюваному інститутському флігелі.

Хоч Коссаку надали ставку доцента, проте через півроку знову перевели на асистентську ставку. Намагання відновити справедливість призвело до звільнення Коссака з інституту. Усе це стало наслідком того, що заарештований в Москві колишній ректор інституту Володимир Геринович, зломлений допитами, «засвідчив», що до контрреволюційної організації, яка нібито існує в Кам'янці-Подільському серед викладачів інститутів і технікумів, входить Михайло Коссака.

Проте 1933 року Коссака не заарештували. Все обмежалося викликом до слідчого, де від Коссака вимагали засвідчити, що Геринович вимагав від нього «якнайбільше виучувати з хором заборонених українських пісень».

1 грудня 1934 року Коссака знову зарахували на роботу в інститут. Він став керівником відновлених хорового та симфонічного гуртків. Але влітку 1935 року інститут закрили, а студентів перевели в інші вищі навчальні заклади. Після цього Коссака влаштував як піаністом-акомпаніатором місцевого кінотеатру. Дружина влаштувалася санітаркою в міській лікарні, син Ярослав навчався у школі [9].

На той час НКВС розкручувало «викриття» чергової фіктивної антирадянської організації – «Української військової організації» (УВО), яка нібито започаткувала свою роботу в 1924 р. на кафедрі історії культури Поділля Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти [10]. За задумами НКВС основна мета її – підготовка військового повстання, повалення радянської влади та відновлення «буржуазної соборної України». «УВО» була сформована з науково-педагогічних працівників навчальних закладів та інтелігенції міста.

Серед них професор В.О. Геринович, якому приписали керівництво контрреволюційною організацією, Ф.А. Кондратський, Н.Т. Гамарак,

Любарський, Добуш, Кобилянський, А. Волянський, О.М. Кожухов, О.С. Мельник, А.А. Марценюк, М.А. Коссак [11] та інші професори й викладачі навчальних закладів м. Кам'янця-Подільського. Окрім зазначених осіб, в організацію включили вчителів з багатьох сіл Кам'янецьчини, де були утворені краєзнавчі осередки, що стали структурними підрозділами контрреволюційної організації. Всього в Кам'янецькому окрузі було утворено 50 «контрреволюційних» краєзнавчих осередків.

Про подальшу долю талановитого музиканта повідомляє скупий Запис №155026 у «Національному банку репресованих!»: Заарештований 26.12.37. Звинувачення: член повстанської організації. Трійкою УНКВС Кам'янець-Подільської обл. 30.12.37 засуджений до розстрілу. Вирок виконаний 02.02.38. Номер і місце зберігання архівно-слідчої справи, інших документів, на підставі яких складена картка П-19126, ДАХМО. Реабілітований прокуратурою Хмельницької обл. 10.07.89. [12]

Як встановив краєзнавець Євген Назаренко, Михайла Андрійовича розстріляли на хуторі Загальського, перетвореного у катівню НКВС і поховали у загальній могилі [13].

У ході перевірки кримінальних справ виявлено, що до заарештованих застосовувалися протизаконні методи ведення слідства – психологічного і фізичного впливу. Приміром, Валентин Дмитрович Атамановський (директор Вінницького філіалу Всенародної бібліотеки Всеукраїнської Академії наук) у своїй заяві до ДПУ писав: *«Безневинно ув'язнений упродовж 3-х місяців, я не маю будь-якого потягу до життя і відчуваю, як гине мій інтелект, а сам я не сьогодні-завтра збожеволію. Задля того, щоб скінчилися ці моральні муки, я готовий підписати вам «карт бланш» або навіть написати свідчення, які потрібні вам, щоб таким чином прискорити моє засудження, бо далі не можу терпіти і бажаю своєї смерті... До останнього свого дня повторюватиму,*

що всі обвинувачення, пред'явлені мені, – несправедливі, а я безвинно і несправедливо морально закатований».

Витребувані з партійного архіву Інституту історії партії ЦК КП України та державного архіву Хмельницької області матеріали засвідчували, що в період 1920–1934 рр. «Українська військова організація» на території області не існувала і зазначені репресовані особи в ній не перебували [14, 15].

Як відзначив у своїй публікації Юрій Райхель [16], *«Хоча на процесі СБУ у Харкові пройшло 45 осіб, насправді в його вир, за оцінками сучасних дослідників, потрапило понад 30 тисяч жителів України. Про те, як малограмотні хлібороби в катівнях ОГПУ вперше дізнавалися про СБУ, писав Федір Шепель («День», 01 серпня 2003 року).*

Процес СБУ відкрив чергову серію репресій проти української інтелігенції. На початку 1933 року почалася справа «Української військової організації» (УВО), у якій проходили три письменники – Олесь Досвітний, Сергій Пилипенко і Остап Вишня. Вони звинувачувалися в підготовці вбивства другого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева й голови Раднаркому Власа Чубаря.

У справі УВО було заарештовано 148 осіб, 9 осіб, зокрема Досвітнього й Пилипенка, розстріляли, Остап Вишня отримав 10 років таборів. У січні 1934 року у зв'язку з цією справою в Москві був арештований заступник голови бюджетної комісії ЦВК СРСР Михайло Полоз, який працював повпредом УРСР у Москві, головою Держплану й наркомом фінансів УРСР. Він був засуджений до 10 років таборів. У листопаді 1937 року розстріляний. Червоною ниткою в цій справі проходила причетність до СБУ».

До 1937 року в Україні пройшло ще 15 таких процесів. Від «Українського національного центру» до «Національної фашистської організації України».

Список використаних джерел та літератури:

1. Сицинский, Е. Народное предание о Полозе (этнографический эскиз) // Подольский листок. К.-П., 1881. - № 58. - 19 травня.
2. Будзей, О. Великий Подолянин: Ювілеї // Подолянин. — 2009. — 4 грудня. — С. 9.
3. Винокур, І.С. Визначний літописець Поділля / І.С.Винокур, В.В.Корнілов // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область — Кн. 1. — Хмельницький, 2008. — С. 716 — 725.
4. Нестеренко, В.А. Злочин проти розуму і совісті: репресії сталінізму проти української інтелігенції та Церкви на Поділлі (нариси) / В.А. Нестеренко. — Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. — 104 с.
5. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою / З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1994. — №1. — С. 77-79
6. Старенький, І. Юхим Сіцінський: Хресна дорога подільського інтелігента. // Кам'янецький часопис "Ключ", - 2014. - 23 трав. - С. 2.
7. Будзей, О. Таємниця популярного знімку // Подолянин. — 2014. — 4 квітня. — С. 9.
8. Косак Михайло Андрійович [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Косак_Михайло_Андрійович, вільний (дата звернення: 20.11.2018). — Заголовок з екрана. — Мова укр.
9. *Медведик, П.* Косак Михайло Андрійович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. — Т. 2 : К — О. — С. 193
10. ДАХм.О— Р. 6193 оп. 12спр. П — 19057— Арк. 81.
11. ДАХм.О— Р. 6193 оп. 12спр. П — 17758 — Арк. 17.
12. Національний банк репресованих [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/nbr/>, вільний (дата звернення: 20.11.2018). — Заголовок з екрана. — Мова укр.
13. Будзей, О. Хутір смерті: 25 листопада - День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій // Подолянин. - 2006. - 24 листопада. - С. 5.
14. ДАХм.О — Р. 6193 оп. 12 спр. П — 5966 — Арк. 308 — 310.
15. Місінкевич, Л. Л. Реабілітація жертв сталінських репресій на Поділлі у 1987–1989 роках // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : ОІЮМ, 2006. — Т. 8. — С. 169-183.

16. Райхель, Ю. «Кого не поставимо на коліна – перестріляємо!». Як в Україні починався Великий терор. / Юрій Райхель // День. - 2015. - 5 серпня (№138). - С.5.

Резюме: у статті висвітлено трагічні наслідки сфальшованих НКВС справ «Спілки визволення України» та «Української військової організації» для інтелігенції Кам'янця-Подільського.

Ключові слова: Поділля, Кам'янець-Подільський, репресії, інтелігенція, НКВС, СВУ, УВО.